

DANIELA LUCA • CORNELIU IRIMIA
LAVINIA BÂRLOGEANU • CARMEN BEYER
ERIK HYGUM (TRADUCĂTOR CĂTĂLINA ULRICH HYGUM)
DANIELA NICOLETA DUMITRESCU

Rușinea

VOCEA, EXPERIENȚA ȘI VINDECAREA RUȘINII
ÎN PROCESUL TERAPEUTIC

Editor:
GABRIELA DENIZ

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

PROLOG (Gabriela Deniz)	7
Rușine și neuropsihologie	10
În rezumat	19
1. UN EU-PIELE CE SE DEȘIRĂ LA NESFÂRȘIT SAU DESPRE RUȘINE ÎN RELAȚIA PSIHANALITICĂ (Daniela Luca)	25
Partea I. Trăvialul analistului în timpul Pandemiei: angoasă, vinovăție, rușine	29
Partea a II-a. Reflecții psihanalitice supra rușinii.	
Originea și vicisitudinile acesteia	36
Partea a III-a. Rușinea în relația psihanalitică	43
Partea a IV-a. Adaptări psihice și apărări în fața rușinii	51
Epilog	55
2. TRANSA INDUSĂ DE RUȘINE (Corneliu Irimia)	59
Rușinea față de ceea ce simțim și gândim	60
Mi-e rușine, deci nu exist	71
Sexualitate și rușine	73
Vindecarea rușinii de a fi. Un nou-născut se întâlnește pentru întâia oară cu mama care nu îl dorește	76
Vindecarea rușinii de a fi abandonată	82
3. SECRETE ALE ALTORA, SECRETE ALE M ELE... O REVERIE PSIHANALITICĂ DESPRE RUȘINE (PREZENTARE DE CAZ) (Lavinia Bârlogeanu)	93
Ancore teoretice și fundamente culturale ale unei psihanalize postmoderne	93

Încercare de reconstrucție a unei reverii psihanalitice despre rușine	100
Invarianti ai rușinii	106
Despre transmisiunea transgenerațională a secretului și a rușinii	110
Rușinea: traumă și disociere	112
Rușinea transgenerațională – aspecte arhetipale și mitologice	126
Reflecții terapeutice	130
Câteva reflecții finale	139
4. RUȘINEA ÎN VIAȚA DE ZI C U ZI (Carmen Beyer)	145
Rușinea naturală	145
Rușinea cronică	149
5. BOALA, DOLIUL ȘI RUȘINEA ÎN RELATII (Erik Hygum)	165
Fundamentul abordării terapeutice	166
Doliu și rușine	170
Vindecare și rușine	176
Principiile muncii terapeutice	183
Reflecții finale	187
Referințe bibliografice	188
6. „SCUZAȚI-MĂ... PENTRU CĂ EXIST!” O ABORDARE TERAPEUTICĂ DIN PERSPECTIVA ESPERE® (Daniela Dumitrescu)	193
Metoda ESPERE® în cabinet. Cazul Anei	198
Poveste pentru inițierea unui demers simbolic	234
Bibliografie selectivă	236

PROLOG

Sunt vremuri de ploaie afară, ploaie primăvăratecă, când fără să vreau înmoui emoții ca pe biscuiți în ceai și cel mai aproape de mine mi se pare a fi un soi de sentiment de vitalitate. Este un plin de emoții de bine, frumos asortate de alte emoții plăcute, care se așază liniștite la locul lor, în fiecare cotlon al ființei mele; apoi sunt și emoții mai umbroase, altele de-a dreptul întunecate și grele, într-un colț e o mică teamă, pe ici-colo câte-o grijă, câțiva muguri ai unor senzații abia simțite prin știu eu ce parte a corpului, chiar și urmele gândului care tocmai a trecut. Corpul meu e viu, așa sunt eu. Un om, a cărui greutate e dată în parte de tot ceea ce simte. Acest ghem de trăiri este în întregime real, un obiect al realității, iar ploaia mă face și mai conștientă de el.

Povestea acestei cărți începe așadar cu un „Sunt!” Iar fiecare capitol, scris de autori minunat de diferiți și aparte școliți, formați, umblați prin lume și crescuți de propria sensibilitate, este despre un alt fel de a înțelege acest „sunt” și despre un alt fel de a trăi experiența vieții în relație. Prin natura meseriei lor, ei au avut privilegiul de a trăi acest „sunt” în momentele lor de vulnerabilitate, dar și în momentele altora, oamenii cu care au împărtășit în cabinet suferința profundă și iubirea. Ei au încercat să facă din ființa lor o oglindă, o cameră de rezonanță, un instrument bine acordat la celălalt, un martor, un companion, un mentor sau, pur și simplu, să fie un altul care simte la fel. Acest „sunt” poate fi în cabinetul psihoterapeutului „sunt aici”, „sunt cu tine”, „sunt aici și acum”, „suntem prezenți”, „suntem eu și tu” și nu numai. În momente de rară intensitate poate fi, așa cum vom vedea în studiile de caz prezentate, despre „am dreptul

să fiu!” Psihoterapeuți ai mediului românesc, sau cu puternice tangențe cu el, acești oameni au răspuns chemării de a scrie despre Rușine, pentru că aceasta este o emoție puternică care ne-a sufocat pe toți de-a lungul vieții, cu o voință proprie, cu un suflet al ei chircit, diform, hâd și care, poate, încă ne chinuie și ne mână departe de sinele nostru adevărat. La unii stă lipită ca o foiță pe cele mai intime părți ale pântecului sau s-a prins în gât, ca un nod și o durere. Pentru alții e un pumn în stomac, durere care chircește și apleacă umerii. Altora le ține capul ca o menghină ce crește constant presiunea până ce le-ar putea exploda, iar ei ar... dispărea în nebulie. Căci Rușinea este ea însăși despre a fi, nici mai mult, nici mai puțin. Este despre ceva din existența noastră care ne dă dreptul fie să fim, fie să nu fim așa cum suntem noi, cei adevărați, un ceva care ne dă sau ia, încă de când am venit pe lume, dreptul de a trăi, a crește și a fi pe deplin umani.

În marile basme și povești ale lumii și în diversele mituri, uneori eroul sau eroina se luptă cu o mare infirmitate. Este scos din rândul lumii ba fiindcă e șchiop, ba că e urât, ba că e blestemat să ia un chip sau altul infrauman, să crească prea mult, prea repede sau prea puțin, să nu poată vorbi sau să nu poată atinge, să nu vadă sau în alt fel să fie diferit, și deci defect, să sufere respingere și să fie îndepărtat. Acest erou este, prin însăși nașterea sa într-o lume care nu-l poate accepta și integra, orfan. Separat de ceilalți, se trezește singur, expus unei lumi amenințătoare. Trăiește angoasa abandonului, frică și disperare și se cascadează în el, sau în ea, o rană ce nu poate fi vindecată decât prin trecerea unor încercări, într-o călătorie inițiată menită, în primul rând, să îi schimbe percepția asupra vieții și a lumii și, abia apoi, ca urmare de fapt a reușitei transformării sale interioare, să-l scape de infirmitate. Privite prin lentila unei minți sobre, perfect adaptate la cotidian, încercările sunt de netrecut, imposibile, pe măsura traumei suferite inițial de erou, care aceleiași minți i-ar părea de neconceput, strigătoare la cer (deși aceste traume le-am văzut

în realitate și suferă în familii o mare banalizare, ea însăși chiar mai traumatică). Ajutorul primit pe neașteptate de la varii forțe ale lumii, care apar la momentul potrivit, îi asigură însă eroului supraviețuirea și succesul în încercări. Eroul se întoarce atunci în lume, este primit cu disponibilitate, dar și ca pe un salvator, de multe ori. Pentru că nu e puțin lucru să înfrunți demoni invizibili, de dincolo, și să revii în lume cu sufletul întreg. D. Kalsched ne amintește în cartea sa *Trauma și sufletul*¹ că trăim într-o realitate divizată, între exterior și interior, și este nevoie de o muncă grea de integrare pentru a reuși să ne recăpătăm întregimea sufletului, capacitatea de a privi cu un ochi în afară, la lumea obiectivă, și cu un ochi înăuntru și poate în sus, la lumea noastră psihospirituală, al cărei limbaj este simbolic și emoțional.

Dacă privim cu atenție în noi, vom recunoaște cu ușurință infirmitatea noastră – toți ne-am născut cu una, fie ea și hipersensibilitatea. Iar ea se însoțește cu Rușinea. Ca ființe umane, Rușinea ne este un dat, toți avem o traumă de creștere, poate chiar de existență, fiindcă în lumea noastră permisiunea de a fi se câștigă și doar cei norocoși o primesc în dar. În basme, ajutorul primit e magic, ceea ce are sens, fiindcă chiar de o „magie” avem nevoie pentru a ne elibera și a ne vindeca de infirmitatea cauzată sufletului, pentru a crește întregi. Această magie, cred eu, se întâmplă atunci când ne deschidem relației. Concret, ajutorul vine din noi, atunci când e trezit de chemarea din afară, în relație cu un altul care, în sfârșit, ne vede și pe dinăuntru, ne acceptă și ne e părinte bun, ne vede întregi (D. Kalsched). Este un instinct de a crește din psihicul nostru, care se vrea deplin uman, pornind la transformarea bestialității din interiorul nostru în pulsuni umanizate, dorință de viață, vitalitate, iubire și compasiune. Pentru a ne reface întregi, ne prinde de infirmitatea noastră și întâi ne târăște prin tot noroiul existenței, prin tranșeele hidoase ale realității interne

¹ Vezi Donald Kalsched, *Trauma și sufletul. O abordare psiho-spirituală a dezvoltării umane și a întreruperii sale*, ed. Herald, 2021.

și externe, ne pune față în față cu agresorul și agresiunea și ne cere să înfruntăm mizeria creată în noi. Dar asta pentru a ne reda, într-un final eroic, puterea de „a ne cutremura” (R. Bly) în propria viață de suferința altora, de micimea noastră, de implacabil, de trecător, de muribunzia noastră¹. Nu te poți cutremura astfel în singurătate! Ai nevoie de un Altul. Când însă te poți cutremura, ești deplin uman, ești viu, excepțional prin însăși natura ta atât de simplă și imperfectă, trăiești profund emoții pe care altădată nu le puteai în niciun fel metaboliza. Rușinea, ce era cândva călău, este, în cele din urmă, doar o emoție naturală.

Pentru mulți oameni suferinzi a fost o ușurare să afle că acel altul de care au nevoie poate fi psihoterapeutul lor. El sau ea este un confesor pregătit să reia iar și iar această călătorie pe tărâmurile obscure, însă unice, și uneori e ghid, dar de cele mai multe ori e martor, iar alteori e un partener bine antrenat și pregătit să înfrunte cu tine încercări de negândit. Cred că fiecare din capitolele ce urmează descrie în felul său, din alte perspective, ce ne face umani. Pentru fiecare dintre autori, rușinea e capătul unui fir ce ne poate dezvălui drumul către a deveni întregi.

Rușine și neuropsihologie

Cu atâtea tare, rușinea este o emoție pe care alegem mai degrabă să nu o trăim. Se întâmplă adesea că nici nu putem numi acel disconfort pe care îl simțim și pe care, cu puțin ajutor, l-am recunoaște altă dată, într-un moment mai puțin stresant. Nu ne dăm voie să trăim mai nimic când ne simțim atacați de o astfel de emoție intensă și, poate, ne asmuțim cu furie asupra altor oameni. Sau ne simțim atât de paralizați, că nu mai avem răspuns la nimic din ce se întâmplă în noi și în afara noastră și doar ne retragem într-o acceptare resemnată a stării deplorabile a sinelui nostru. Nu putem nici fugi, nici lupta, atât de copleșitoare e rușinea. Am intra

¹ Vezi Robert Bly, *Iron John. Redobândirea masculinității și cele 8 etape ale devenirii*, ed. Herald, 2021.

în pământ sau ne-am evapora, dacă am putea, ne-am face cât mai mici, până am deveni invizibili. Vom afla din paginile capitolelor selectate aici de ce. Până atunci însă, vă invit să explorăm puțin și o altă perspectivă, cea neuropsihologică. De ce este o astfel de emoție un afect atât de dereglant, perturbator și, de multe ori, chiar traumatizant?

Fără a aluneca pe panta abruptă a unor descrieri complexe ale proceselor neurologice care subîntind acest fenomen, cunoscute din ce în ce mai bine de două decenii încoace, mi-aș dori să pot reda în câteva rânduri unele concluzii despre rușine formulate pe baza a două articole de neuropsihologie. Să luăm ca punct de pornire lucrarea lui Allan Schore, autorul teoriei moderne a autoreglării, „Early Shame Experiences and Infant Brain Development”¹.

Când rușinea se constelează în noi, trăim stări intense și de multe ori confuze, care sunt urmate însă inevitabil de o dorință de a ne retrage și exclude din atenția celorlalți. Trăim rușinea ca pe o pauză în experiența coerentă, un moment de rupere, în care devenim acut conștienți de pericolul de a ne aneantiza, de a nu mai exista în aceeași formă pe care o cunoșteam anterior. Ceva în noi se poate rupe, fiind efectiv expulzat afară din conștiință, ca și cum nu a existat niciodată. Ce amenințare poate produce o astfel de descărcare de energie care duce la un clivaj atât de brutal?

Există în psihicul nostru nevoia de a ne simți bine, fericiți, iubiți, pentru a exista, căutăm contactul uman și împlinirea nevoilor noastre fiziologice și psihologice, care înseamnă pentru noi, într-un alt registru, permisiunea de a exista, dreptul de a fi. Nevoia de confort și plăcere ascunde o tendință naturală psihobiologică de a fi bine, de autoreglare, de echilibru în starea noastră internă, care se traduce în șanse optime de supraviețuire, dar și în fericire, vitalitate, iar, mai târziu, în bucurie de viață – dragoste pentru a

¹ Apărută în *Shame: Interpersonal Behavior, Psychopathology, and Culture*, ed. Paul Gilbert, Bernice Andrews, Series in Affective Science, Oxford Univ. Press, NY, 1998.

fi în viață, iubire sănătoasă de sine. Rușinea este, evident, opusul tuturor acestor stări!

În urma mai multor studii, s-a ajuns la concluzia că rușinea este o emoție puternic implicată în atașament. Imaginați-vă cum chipul mamei iubitoare, care a încurajat interacțiunea, bucuria, revărsarea de energie a copilului mic, care a stimulat și a oferit plăcere, siguranță, confort prin expresiile sale luminoase și sclipirea din ochi, cum chipul care a oglindit și a iubit reacțiile copilului devine o grimasă de dezgust, evitare și retragere, amenințare, furie. Copilul mic, așteptând necondiționat aprobare și bucurie, se confruntă brusc cu dezgustul mamei. Expriarea dezgustului pe chip este una dintre cele mai comune metode pe care părinții le folosesc în procesul socializării copiilor, deși nu sunt conștienți de acest lucru (A. Schore, 1998). Într-o primă fază, copilul se sperie, se oprește din tot ceea ce face, se înroșește, evită privirea, contactul, se ascunde. Ritmul cardiac și al respirației scad brusc, poate apărea chiar o sincopă, un moment de tăiere a respirației, ca o oprire în loc a vieții interne. O depresie bruscă, o suspendare a semnelor de viață. Rușinea este trăită ca un mare pericol, o ruptură în relație, o stare emoțională copleșitoare de distonanță, în care copilul este scos în afara diadei armonioase ce a susținut și alimentat vitalitatea sa. Reacția părintelui inhibă plăcerea! Starea aceasta dureroasă a copilului, cu care el nu s-a mai confruntat și pe care nu este capabil să o gestioneze singur, este însăși rușinea. O pauză în experiența sa de sine coerentă, în ceea ce Winnicott numea „going-on-being” – a continua să fii.

Referindu-se la interacțiunile dintre mamă¹ și copil, Schore afirmă: „[...] interacțiunile față în față sintonizate [...] generează niveluri crescute tot mai intense ale afectelor pozitive, în timp ce tranzacțiile de socializare din al doilea an de viață implică interacțiuni față în față distonante, care generează rușine și

¹ O denumire generică, sub umbrela căreia ne referim atât la mama biologică, cât și la orice alt adult cu care copilul dezvoltă o relație primară de atașament.

inhibă aceleași stări [afective] pozitive” (p. 58). În prima fază (primele luni de viață) a dezvoltării atașamentului sigur, mama stimulează stări afective pozitive, prin sintonizarea stărilor sale interne cu cele ale nou-născutului. Emoțiile pozitive – de bucurie, plăcere, entuziasm, interes – implică excitație intensă și lipsa inhibiției. În procesul socializării însă (în al doilea an de viață), părintele are nevoie să convingă copilul că anumite comportamente sunt inadecvate și chiar periculoase și să domolească excitația lui în continuă accelerare. Iată că, fiziologic, *rușinea este inhibiție*, este o frână:

„Într-adevăr, Buss (1979) a demonstrat că rușinea reprezintă activarea parasimpaticului. Într-o astfel de tranziție de stări psihobiologice, bucuria, nivelurile crescute de stimulare și activitate susținute de [sistemul nervos] simpatice se evaporă instant. Aceasta reprezintă o trecere într-o stare de nivel scăzut a parasimpaticului de conservare-retragere, care apare în situații stresante de neajutorare sau neputință (Engel & Schmale, 1972). Cât de mult rămâne copilul într-o astfel de stare de stres reprezintă un factor important.” (p. 81)

Din aceste afirmații cred că putem deduce că rușinea apare în viața noastră ca o emoție dereglantă, pe care o trăim ca stări de incongruență în relația noastră afectivă cu un altul important pentru noi. Însă ea are un rol adaptiv: rușinea este principala emoție implicată în socializare (A. Schore, 1998), este mecanismul care ajută la reglarea stărilor de excitație accelerată a copilului mic, punând frână expansiunii sale și ajutând la controlul comportamentului. Nu tot ce înseamnă rușine are efecte defavorabile asupra psihicului copilului: stările de rușine *reglate cortical* au un rol adaptiv la nivel psihobiologic (A. Schore, 1998). Pentru ca ruperea relației și starea de distonanță în care este aruncat copilul să nu aibă efecte traumatiche, pentru ca procesul socializării să fie unul de succes, de fapt, orice ruptură trebuie urmată de o reparație. Participarea activă a părintelui în reglarea stărilor de

rușine ale copilului este critică pentru a-i permite trecerea de la o stare afectivă negativă, care implică suferință emoțională, la o stare afectivă pozitivă. În dezvoltarea timpurie, părinții sunt cei care modulează în cea mai mare parte stările interne ale copilului, în special în momentele de schimbare abruptă a acestora și de tranziție între stări, ceea ce permite, în timp, *dezvoltarea autoreglării* (A. Schore, 1998).

În concluzie, afecțiunea pe care părintele o oferă necondiționat copilului trezește stări afective pozitive ce stimulează dezvoltarea lui psihologică, dar și biologică sănătoasă. Orice reacție de retragere a afecțiunii, de retragere din relație a părintelui creează în copil, în primul rând, rușine. Este o reacție pe care o avem oricând în viață la pierderea iubirii. Și doar amenințarea cu pierderea iubirii creează rușine, stări de dereglare emoțională pe care, în lipsa reparației inițiate de părinte – a *co-reglării* –, învățăm să le reglăm prin mecanisme defensive complexe, despre care vom învăța mai multe în capitolele ce urmează. La un alt nivel, pierderea iubirii și a legăturii de atașament reprezintă o amenințare directă la viață pentru un copil. În logica internă, psihologică, prin asocierea directă a evenimentelor și a trăirilor, a evita rușinea înseamnă a supraviețui. O supradoză de rușine trebuie evitată cu orice cost. O „supradoză” produce efecte perturbatoare profunde, care atrag după sine frică, teroare, suferință, stres, panică și colaps. Rușinea este numele generic pe care îl dăm, de fapt, stărilor de colaps intern în care plăcerea este înlocuită de un gol, de o frână bruscă în curgerea energiei noastre către celălalt, când acesta spune „nu” și se retrage din acordajul emoțional cu noi. Fiind echivalentă cu un abandon simbolic din partea persoanei semnificative (care în plus poate mima dezgust), pentru a funcționa în mod real ca un mecanism benign de reglare a comportamentului și de limitare a accelerării energiei în expansiune a copilului, relația trebuie prompt reluată, reparația trebuie rapid inițiată, pentru ca rușinea să rămână o reacție afectivă limitată, conținută, ce poate fi cu succes reglată.

Daniela Luca este doctor în psihopatologie și psihanaliză la Universitatea Paris 7 „Denis-Diderot”, psihiatrist, poet, eseist. Din 1998 este redactor de carte, editor, consultant științific, traducător (psihanaliză, psihologie, psihopatologie, literatură). A tradus 10 cărți (din franceză și engleză) și numeroase articole de psihanaliză, apărute în reviste de specialitate, din 1999 până în prezent. Dintre titlurile recente pe care le-a publicat amintim volumul de eseuri de psihanaliză *Cuvinte în negativ* (2016), volumele de poeme *Intermezzo* (2017) și *Vatra Luminoasă* (2019), iar, la Editura Herald, volumul *Estetica inconștientului: eseuri de psihanaliză* (2021).

Capitolul 1

UN EU-PIELE CE SE DEȘIRĂ LA NESFÂRȘIT SAU DESPRE RUȘINE ÎN RELAȚIA PSIHANALITICĂ

autor: Daniela Luca

De aceea sunt eu relativ nefericit, pentru că asupra mea nu planează umbra rușinii. Însă pe ceilalți îi ajută rușinea, îi face mai buni din când în când. Rușinea însăși este o intrare în interiorul sinelui. Este afectul jignirii, al înfrângerii, al abaterii, al inferiorității și al alienării. Nici un alt afect nu este mai aproape de sinele perceput al unui om, sinele pe care el îl percepe ca persoana sa. Nici unul nu este mai central pentru o sursă a identității. Rușinea este resimțită ca o neliniște interioară, ca o stare de rău a sufletului. Este cea mai amară experimentare a sinelui de către sine, fie că este resimțită în umilința lașității, fie în simțul eșecului de a gestiona o provocare. Rușinea este o rană resimțită în interior care îi divide pe ceilalți atât ca indivizi, cât și unii față de ceilalți. Rușinea este afectul care stă la baza multor stări interioare complexe și tulburătoare: depresie, alienare, îndoială de sine, singurătate și izolare, dezintegrarea sinelui, perfecționismul, un profund simț al inferiorității, inadecvarea sau eșecul. Acestea sunt fenomenele care își iau rădăcina în rușine...

Cristian Fulaș, *Fâșii de rușine*

Prolog

Nu se poate scrie sau studia despre rușine fără a te simți întrucâtva rușinat. Este un afect care tulbură straturile noastre cele mai primitive, uitate, refulate, ascunse, secrete, obscurizate, deoarece se referă la cea mai intimă experiență umană, profund subiectivă, intimă, la propria vulnerabilitate și la inevitabila dependență, la relațiile cu propriul corp, cu propria lume relațională, la contextul familial și social în care am crescut, ne-am civilizat. Percepția propriei rușini este un moment de dilemă, un pasaj dificil de traversat și de asumat, parcurs prin asumări și destabilizări la fiecare impas, la fiecare intersecție de viață, care poate tulbura continuitatea și coerența persoanei, a Eului-piele, Eului reflectant și a sentimentului de Sine.

Ne propunem, prin acest studiu, să redăm dificultățile, chiar impasurile traversării și elaborării feluritelor chipuri și dimensiuni ale rușinii în cadrul psihanalitic și cu impactul lor asupra relației transfer-contratransferențiale, pe scurt, *a relației psihanalitice*, prezentând totodată o matrice conceptuală și teoretică psihanalitică necesară acestui demers.

Indiferent din ce perspectivă o abordăm, *rușinea se află întotdeauna la intersecția dintre lumile interioare și exterioare ale experienței*, este o perturbare/lezare a Sinelui celui mai profund al ființei, nu există un alt afect mai aproape de Sinele perceput/cunoscut al persoanei. Este întotdeauna în relație/în raport cu un celălalt semnificativ, încă din pruncie. Este de altfel și transmisă dinspre părinți și bunici, inter- și transgenerațional, social. *Rușinea sinelui față de sine însuși* este cea mai vâscoasă, invalidantă, anihilantă stare, trăită angoasant și dureros.

Rușinea este încă de la începutul vieții o emoție intensă impusă copilului din afară, dinspre adulți/părinți/educatori, dinspre grupul familial/social de apartenență. *Polaritatea rușine – sprijin/suport*, atunci când este funcțională și sanogenă, permite copilului/persoa-

nei să se încredințeze în relația cu celălalt, să-și cunoască limitele, să-și dezvolte autonomia, favorizează creșterea. Rușinea, în forma ei sanogenă, normală, este utilă în viața cotidiană, în mediul familial, social, de apartenență. Dar când polaritatea rușine – sprijin/suport este defectuoasă, raportul este nociv, maladiv, se creează *legăturile de rușine* (conexiuni ale rușinii cu părți ale Sinelui persoanei, clivate, neintegrate și neasumate), iar *rușinea ca afect* devine internalizată și integrată în convingerile și credințele fundamentale despre sine și despre relațiile interumane.

Odată instalată, rușinea maladivă poate fi o *poartă către alte emoții* de control, impuse de o terță persoană prin efracția pe care a creat-o în psihismul subiectului. Rușinea este impusă copilului, provocându-i angoasele care sunt cele mai grave pentru el, în special cea de *a fi abandonat*. Într-adevăr, adulții au fiecare o viață privată, prieteni și diverse relații profesionale, uneori și alți copii. Dar un copil foarte mic *depinde în totalitate* de părinții săi: pentru hrana și îngrijirea sa, dar și pentru nevoile sale intelectuale și emoționale. Acesta este motivul pentru care copilul este deosebit de sensibil la angoasa provocată de rușine și de umilință.

În general, comportamentele și atitudinile copiilor pe care părinții le stigmatizează conștient/inconștient ca fiind rușinoase sunt cele care ar putea interfera cel mai problematic cu socializarea lor. Din păcate, nu este un lucru neobișnuit ca educația să blameze și copilul să își suprim/reprime plăcerile corporale în același mod ca și *experiențele timpurii ale intimității*. Această *confuzie legată de ce e rușinos și ce nu* este legată de atitudinile adulților, care folosesc același cuvânt „rușine” pentru a încuraja achiziția curăteniei (controlul sfincterian), cât și pentru a condamna mângâierile/autoerotismul firesc ca etapă în dezvoltarea corporală și emoțională, psihosexuală, pe care orice copil le experimentează. Însă orice comportament al copilului poate deveni pentru el ocazie de rușine, dacă părinții săi îl educă în această direcție.